

KÜÇÜK ÂŞİK MUHAMMED EL-HÂLİDÎ EN-NAKŞBENDÎ'NİN MİFTÂHU KENZÎ'L-ESRÂR İSİMLİ RİSÂLESİNİN TAHLİLİ

Analysis of the Work *Miftâhu kanz al-asrâr* by Küçük Âşîq Muhammad al-Khâlidî an-Nakshbandî

Yakup PEKDOĞRU

Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İslâmi İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tasavvuf Anabilim Dalı, Karaman, Türkiye

Asst. Prof., Karamanoğlu Mehmetbey University, Faculty of of Islamic Sciences, Department of Basic Islamic Sciences, Department of Tasawwuf, Karaman, Turkey.

ypekdogru@gmail.com. [Orcid.org/ 0000-0002-4251-8807](https://orcid.org/0000-0002-4251-8807).

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 26 Eylül / September 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 29 Kasım / November 2022

Yayın Tarihi / Published: 31 Aralık / December 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December 2022

Cilt / Volume: 22 Sayfa/Pages: 179-197

Atıf / Citation: Pekdoğru, Yakup. "Küçük Âşîk Muhammed el-Hâlidî en-Nakşbendî'nin *Miftâhu Kenzî'l-Esrâr* İsimli Risâlesinin Tahlihi [Analysis of The Work *Miftâhu kanz al-asrâr* by Küçük Âşîq Muhammad al-Khâlidî an-Nakshbandî]". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZİFDER]-Bozok University Journal of Faculty of Theology [BOZİFDER]* 22 (Aralık / December 2022): 179-197.

<https://doi.org/10.51553/bozifder.1180239>

Etik Beyan/ Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**Yakup PEKDOĞRU**).

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Öz

Bu makalede Küçük Âşık Muhammed el-Hâlidî en-Nakşbendî'nin *Miftâhu kenzi'l-esrâr* isimli eseri ele alınacaktır. Küçük Âşık Efendi, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin halifesidir. Mısır'da Hidiv Abbas Paşa tarafından yaptırılan tekkede şeyhlik yapmış ve burada irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Şeyh Küçük Âşık Muhammed'in eserinde seyru sülûk, ilâhî bilgi konuları ile Nakşbendîlere ait güzel özellikleri ihtiva eden konular bulunmaktadır. Şeyh Küçük Âşık Muhammed seyru sülûkte iki konuyu ön plana çıkarmaktadır. Bunlar zikir ve şeyhtir. Nakşbendî tarikatında müridlere; sülûk esnasında iki zikir türü tavsiye edilmektedir. Bunlar ism-i zât ve nefy u isbât zikridir. Ayrıca müellif Şeyh Küçük Âşık Muhammed risâlesinde şeyhin önemine de değinmiştir. Ona göre müridi terbiye edecek şeyh sülûkünü tamamlamış olmalıdır ya da üveysî yolla manevi terbiyesini gerçekleştirmelidir. Risâlenin temel konularından biri ilâhî bilgidir. Şeyh Muhammed, ilâhî bilgiye nasıl ulaşılacağı ve bilginin söylenip söylenmemesini bu risâlede ele almıştır. Buna ilaveten o, Nakşbendîlerin güzel ahlaki hakkında bilgiler vererek onların sevilen hasletlerine dikkat çekmiştir. Bu makalenin amacı bahsi geçen risâle çerçevesinde Nakşbendî-Hâlidî bir şeyhin görüşlerini ortaya koymaktır. Söz konusu risâlenin daha önce Nakşbendî şeyhleri tarafından yazılan risâlelere benzediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Küçük Âşık Muhammed, Nakşbendiyye, Seyru sülûk, Zikir.

Abstract

In this study, Küçük 'Âshiq Muhammad al-Khâlidî an-Nakshbandi's work called "Miftâhu kanz al-asrâr" will be discussed. Küçük 'Âshiq Muhammad is successor of Mawlânâ Khâlid Nakshbandi. He is the shaykh in the dervish lodge made built by Egypt governor and he guided his disciples and people around him. There are subjects including sayr and sulûk, the divine knowledge and great features of Nakshbandiyya in Küçük 'Ashiq Muhammad's work. He emphasized two issues in the period of sayr and sulûk: Dhikr and shaykh. The disciples recommend two kinds of dhikr in the sulûk of Nakshbandi. These are the "ism-i zat/dhât's name" and the "nafy u isbât." Küçük 'Ashiq Muhammad has noted the importance of the shaykh in his work. According to him, the shaykh who will purify the nafs of disciples should be completed his sulûk, or his sulûk should be completed in "Uwaysî" way. One of the main topics of the work is divine knowledge. The shaykh mentioned subjects such as how to get divine knowledge and whether or not to say this knowledge in this work. In addition, he gives information about the great morals of Nakshbandis. He praised the Nakshbandis and drew attention to their good features. The aim of this article is to bring out the ideas of a Nakshbandi-Khâlidî shaykh within the context of this work. It was concluded that the shaykh's work resembled the works written by Nakshbandi shaykhs.

Keywords: Sufism, Küçük 'Âshiq Muhammad, Nakshbandiyya, Sayr and Sulûk, Dhikr.

Giriş

Nakşbendî¹ tarikatı şeyhlerinin şeriata bağlılığı, ilmî donanımı ve sünnî tutumu ulema arasında hüsn-i kabul görmüştür. Nakşbendîliğin

¹ Nakşbendilik için bk. Hamid Algar, *Nakşibendilik*, çev. Asım Cüneyd Köksal (İstanbul: İnsan Yayınları, 2007).

Hâlidî kolunda da birçok meşhur ulema vardır. Bunlar arasında ünlü hadisçi Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî (öl. 1311/1893) ve meşhur fakih İbn Âbidîn (öl. 1252/1836) bulunmaktadır.

Küçük Âşık Muhammed el-Hâlidî de Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin (öl. 1242/1827) halifesidir ve Mısır'da, Mısır Hidivi Abbas Paşa'nın yaptırdığı tekkede şeyhlik yapmıştır. Şeyh Küçük Âşık Muhammed, *Miftâhu kenzî'l-esrâr* isimli bir risâle kaleme almıştır. Bu risâle Nakşbendîliğe mensup kimselerin özelliğini övgü dolu sözlerle anlatırken aynı zamanda sülûke ve sülûk sonucunda erişilen müşâhede ve ilâhî tecellî gibi marifet kapsamındaki konulara da değinmektedir. Risâlenin Hâlidî geleneğinin bir temsilcisi tarafından yazılması Hâlidîlik hakkında bilgi vermesi açısından önem arz eder. Ayrıca şeyhin Mısır'da Hâlidîliğin temsilcisi olması da Nakşbendîliğin yayılma alanları ve merkezleri açısından önemlidir.

Küçük Âşık Muhammed'in risâlesinde bütün konuları açıklıkla dile getirdiği iddia edilemez. Özellikle "sırrı faş etme" derken çekindiği bazı konular bulunmaktadır. Bu da hususen tasavvuf tarihinin getirdiği bir gerçeklik² olduğu gibi mevcut şartların ortaya koyduğu bir davranış biçimi olarak da görülebilir.³ Küçük Âşık Muhammed tıpkı selefleri gibi Nakşbendîliğin faziletlerini anlatırken adeta herkesi Nakşbendî tarikatına davet etmektedir.⁴ Esasında geçmiş yıllardaki Nakşbendîlik risâlelerinde görülen bu durum devam etmiş ve bu risâlelerin ortak özelliği haline gelmiştir.⁵

Bu makalede Küçük Âşık Muhammed el-Hâlidî'nin tek eseri olan *Miftâhu kenzî'l-esrâr* incelenmiştir. Bu risâle Osmanlıca olarak kaleme alınmıştır. Tek nüshasına ulaşabildiğimiz yazmanın müstensihî ve istin-

² Hallâc-ı Mansûr'un idamı tasavvuf tarihinin önemli olaylarından biridir. Bk. Süleyman Uludağ, "Hallâc-ı Mansûr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1997), 15/377-381.

³ Ali Çoban özellikle 18. yüzyılda Nakşbendîlik risâlelerinde yer alan ve bazı Nakşilerin eleştirdiği sema, deverân gibi konuları Kadızâde hareketinin etkileri sebebiyle gündeme geldiğini söyler. Çalışma için bk. Ali Çoban, "Telif ve Teklif: XVIII. Yüzyıl Osmanlı'sında Nakşibendîlik Risaleleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 15/31 (2018), 133-176.

⁴ Şeyh Küçük Âşık mensubu olduğu tarikatı övmek istemiş de olabilir. Ancak Ali Çoban'ın 18. yüzyıl Nakşbendîlik risâlelerinin topluma tarikat olarak Nakşbendîliği önerdiği iddiası önemlidir. Bk. Çoban, "Telif ve Teklif: XVIII. Yüzyıl Osmanlı'sında Nakşibendîlik Risaleleri", 133.

⁵ Bk. Çoban, "Telif ve Teklif: XVIII. Yüzyıl Osmanlı'sında Nakşibendîlik Risaleleri", 138.

sah tarihi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bu nüshadan hareketle şeyhin görüşlerine yer verilecektir. Daha öncesinde ise müellifin hayatına dair kısaca bilgi verilecektir.

1. Küçük Âşık Muhammed el-Hâlidî en-Nakşbendî Efendi'nin Hayatı

Küçük Âşık Muhammed en-Nakşbendî el-Hâlidî Efendi'nin hayatı hakkında malumat çok azdır. Bağdatlı İsmail, Küçük Âşık Muhammed Efendi'nin ismini Muhammed b. Abdullah şeklinde vermektedir. Küçük Âşık ise onun meşhurlaşmış lakabıdır. Küçük Âşık Muhammed Efendi'nin doğum tarihine dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. O, Mısır'da Nakşbendî tekkesinde şeyhlik yapmıştır. Şeyh Efendi, 1300/1882 yılında yine Mısır'da vefat etmiştir ancak kabrinin nerede olduğu bilinmemektedir.⁶

Küçük Âşık Muhammed Efendi'nin müridi Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'dir. Bu hususu risâlesinde Hâlid-i Bağdâdî'ye “mürşidimiz” diyerek ortaya koymaktadır.⁷ Aynı zamanda Küçük Âşık Efendi, Hâlid-i Bağdâdî'nin Mısır'da bulunan halifesidir. Mısır hidivi⁸ Abbas Hilmi Paşa'nın⁹ Mısır'da yaptırdığı Nakşbendî dergâhının şeyhi olan Küçük Âşık Efendi bununla birlikte burada Hâlidîliği temsil eden ve yayan bir isimdir. Ancak halifeleri ve kendisinden sonra aynı dergâhta kimin görev yaptığına dair bilgi yoktur.¹⁰ Ayrıca Küçük Âşık Muhammed'in ilmi geleneği ve kimlerden hangi dersleri aldığına yönelik kayıt da bulunmamaktadır.

⁶ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin, esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin* (İstanbul: Maarif Basımevi, 1955), 2/383.

⁷ Küçük Âşık Muhammed el-Hâlidî, *Miftâhu kenzi'l-esrâr* (Y), Sivas Ziya Bey Yazma Eserler Kütüphanesi, 14442, 5b. Bundan sonra eser *Miftâh* şeklinde gösterilecektir.

⁸ Hidiv: “Osmanlı Devleti'nde Kavalalı Mehmet Ali Paşa'dan sonra Mısır valilerine verilen unvan.” bk. Şükrü Haluk Akalın vd., *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 2011), 1098.

⁹ Hayatı için bk. İlhan Şahin, “Abbas Hilmi I”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1988), 1/25.

¹⁰ Abdulcebbar Kavak, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ve Hâlidî Tasavvuf Geleneğinin Tarihi Gelişim Süreci* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 283, 348; Abdurrahman Memiş, *Hâlid-i Bağdâdî (Hayatı, Eserleri, Halifeleri)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998), 205.

Küçük Âşık Muhammed Efendi Mısır'da iken kendisini Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî ziyaret etmiştir. Ziyâeddîn Gümüşhânevî hac için yolculuğa çıkmış, başka yerlere uğradıktan sonra Mısır'a da ziyarette bulunmuştur. Burada yirmi dokuz gün kaldığı rivayet edilmektedir. O, Mısır'da Abbas Hilmi Paşa'nın yaptırdığı dergâhta kalmış ve Şeyh İbrahim Cevdet (öl. 1350/1932) ile Hâce Rahmetullah Efendi'ye (öl. ?) icazet vermiştir.¹¹ Gümüşhânevî, Mısır'da bulunduğu sırada pek çok âlim ve ârifin yetişmesine vesile olmuş, Küçük Âşık Muhammed de hem dergâhını açarak hem de onun hizmetinde bulunarak buna katkı sunmuştur. Mısır Hidivi, Gümüşhânevî'yi ziyaret etmek istemiş ancak imkân olmamıştır. Mustafa Fevzi Efendi (öl. 1343/1924) Gümüşhânevî'nin ziyaretini şu mısralarla kayıt altına almıştır:

*Küçük Âşık Efendi şeyh-i macid
Vekil-i Hazret-i Mevlâyî Hâlidî*

*O yerde sakin ü irşâda me'mur
İdilmişti Cenâb-ı Şeyh-i pür-nûr*

*Görünce Hazret-i Kutbu'z-Zamân'ı
Kıyâm itdi hem oldu şâdumâni*

*Yanında ahter-asâ kaldı Âşık
Görenler söyledi bir kavl-i sâdik*

*Velâkin Hazreti Üstâd-ı Ekrem
Ona ta'zîm iderdi Pîr-i A'zam*

*Hidiv-i Mısır olan pâşâ-yı eşham
Ziyâret kasd iderdi dâimâ hem*

*Anın çün davet itdi hayli def'at
Müyesser olmadı lâkim mülâkat¹²*

¹¹ Kavak, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî*, 283; Memiş, *Hâlid-i Bağdâdî*, 205; Hamid Algar, "Hâlidîyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1997), 15/296.

¹² Mustafa Fevzi Efendi, *Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî Menkıbeleri* (İstanbul: İnsan Yayınları,

Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhânevî ilk haccından 14 sene sonra 1877 yılında ikinci defa hacca gittiğinde tekrar Mısır'a uğramış ve burada ilmî ve tasavvufî faaliyetler gerçekleştirmiştir. Arap ulemasına kendi eseri *Râmûzu'l-ehâdis*'i¹³ okutmuş ve icazet vermiştir.¹⁴ Büyük ihtimalle Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhânevî, Küçük Âşık Muhammed Efendi'nin dergâhında kalmıştır ve Küçük Âşık da bu faaliyetlere katılmış olmalıdır. Kanaatimiz odur ki bu faaliyetler gerçekleştirilirken hadis ilminde Küçük Âşık Muhammed, Gümüşhânevî'den istifade etmiştir.

Çağdaş araştırmalarda, Afyon'un meşhur tasavvufî şahsiyetleri arasında Mehmed Âşık Efendi isimli bir zattan söz edilmektedir. Bu şahıs küçük yaşlarda ilim öğrenmek için ilk önce İstanbul'a sonra Bağdat'a gitmiş, burada Hâlid-i Bağdâdî ile tanışmış ve ondan hırka giymiştir. Bahsedilen hırka daha sonraları Bediüzzaman Said Nursi'ye (öl. 1878-1960) hediye edilmiştir. Hırkayı veren ise Küçük Âşık Efendi'nin torunu Asiye Mülazımoğlu Hanımefendidir. Kaynakların verdiği bilgiye göre Mehmed Âşık Efendi Afyon'a gelmiş, daha sonra Mısır'a gitmiş ve burada vefat etmiştir. Afyon'dan Mısır'a giden Âşık Efendi'nin oğlu Muhammed Bahâuddin Efendi Afyon'a dönmüş, vefatından sonra babasından kalan cübbe kızı Asiye'ye intikal etmiştir. Asiye Hanım Bediüzzaman'ın öğrencilerinden Mehmet Fevzi Efendi'ye (öl. 1989) emanetleri vermiş ve oradan Bediüzzaman'a mezkûr cübbe ulaştırmıştır.¹⁵ Mehmet Kubat'ın verdiği bilgiye göre Mehmet Âşık Efendi'nin ölüm tarihi bizim zikrettiğimiz tarihle aynıdır. Ancak farklı çağdaş kaynaklarda adı geçen Mehmet Âşık Efendi'nin ölüm tarihi 1848 olarak verilmekte¹⁶ ve mezar taşının da ilk gömüldüğü yerden alınarak şu anki Afyon'da cami bahçesine taşındığı ifade edilmektedir.¹⁷ Nihayetinde

2010), 116.

¹³ Bk. İbrahim Hatipoğlu, "Râmûzu'l-Ehâdis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2007), 34/454-455.

¹⁴ Bk. Halim Gül, "Ceride-i Sûfiyye'de Hocazâde Ahmed Hilmi Bey'in Bazı Sûfi Biyografileri", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 1/1 (1999), 119.

¹⁵ Bk. Mehmet Kubat, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî: Sûfi Kelâmı* (İstanbul: Hikmetevi Yay., 2014), 123.

¹⁶ Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2004), 336.

¹⁷ Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 335-336.

kaynaklarda Küçük Âşık Muhammed Efendi'ye ait burada ifade edilenlerin dışında başka bir bilgi bulunmamaktadır. Ölüm tarihi Bağdatlı İsmail tarafından 1300/1882 olarak kaydedilmiş ve ne ailesine ne de çocuklarına dair bilgi verilmiştir. Ayrıca onun Mısır'da vefat ettiği zikredilmektedir. Dolayısıyla şu an Afyon'da bulunan Mehmed Âşık Efendi ile karıştırılmış olması yüksek ihtimaldir.

2. Eseri

Küçük Âşık Muhammed el-Hâlidî'nin bilinen tek eseri Bağdatlı İsmail Paşa tarafından zikredilen *Miftâhu kenzi'l-esrâr*'dır. Eserin bir yazması iki tane de farklı tarihlerde basılmış matbu nüshası bulunmaktadır. Yazma nüshada müstensihin kim olduğuna dair bir bilgi yoktur ve ne zaman istinsah edildiği de yine aynı şekilde belli değildir. Ulaşabildiğimiz tek yazma Sivas Ziya Bey Kütüphanesi'nde 14442 demirbaş numarasında kayıtlıdır. Yazma 16 varak, 11 satır ve nesih hatla yazılmıştır. Risâlenin dili Osmanlıcadır. Yazma nüshada ilk *Miftâhu kenzi'l-esrâr* risâlesi yer almaktadır. Risâlenin sonunda ise Küçük Âşık Muhammed Efendi *tarik-ı nakşbendiyeye sâlik olanların keyfiyet-i iştigallerini beyan ider* diyerek başladığı müstakil bir konu daha vardır. Bu da *Miftâhu kenzi'l-esrar*'a dâhil edilebilir. Bunun ardından Hâlidî-Nakşbendî silsilesi Arapça ve Farsça olarak yazılmış, hatme-i hâce duası, farz namazlardan sonra okunacak salavât-ı şerîfeler, Cuma gecesi ve Cuma namazından sonra okunacak salavât-ı şerîfeler ve hatim duası bulunmaktadır. Ancak *Miftâhu kenzi'l-esrâr* risâlesinden sonra zikrettiklerimizin kendisine ait olup olmadığına dair bir kayıt yoktur. *Miftâh* risâlesinin girişinde ve farklı yedi yerinde kendi ismini zikretmektedir. Biz yazma esere atıf yaparken onun matbu baskısı ile karışmaması için (Y) ile işaret edeceğiz.

Bahse konu olan eserin farklı tarihlerde basılan iki tane matbu nüshası bulunmaktadır. Bunlardan ilki İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Türkçe kitaplar bölümünde 824 numarada kayıtlıdır. Burada bulunan baskının son sayfasında düşülen kayda göre eser, 1268 yılında Mısır'da basılmıştır. Söz konusu baskı, neredeyse ese-

rin yazmasıyla aynıdır. Kitabın nerede ve hangi tarihte basıldığı haricinde herhangi bir ekleme yapılmamıştır.

Matbu eserin ikinci baskısı ise iki farklı kütüphanede yer almaktadır. Birincisi yine İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Türkçe kitaplar bölümünde 2210 numarada kayıtlıdır. İkincisi ise Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Tahir Ağa Tekke bölümünde 237 demirbaş numarada kayıtlıdır. Ancak bu eserin müellifi olarak Küçük Âşık Muhammed el-Hâlidî değil, mürşidi Hâlid-i Bağdâdî gösterilmiştir. Yanlış okuma neticesinde böyle bir kayıt düşülmüş olabilir. Risâlenin bu baskısında bazı ilaveler ve düzenlemeler bulunmaktadır. Küçük Âşık Efendi'nin 1282 ve 1288 tarihleri arasında zikredilen ve risâlenin konularıyla ilgili yaklaşık dört sayfa tutan sözleri bahse konu olan baskıya eklenmiştir. Buna ilaveten *Miftâhu kenzi'l-esrâr* risâlesinde de âyet-i kerîmeler parantez içine alınmıştır. Ancak bunları ekleyen ve düzenleyenin ismi yoktur. Biz çalışmamızda bu esere atıf verirken eserin isminin yanına matbu olduğunu göstermek için (M) ile işaret edeceğiz.

Küçük Âşık Efendi'nin bahsi geçen risâlesi Nakşbendilikteki bazı konuları ihtiva etmektedir. Bunlar arasında sülûk, mürşid, Nakşbendî sâliklerinin nasıl davranması gerektiği, sülûkün sonunda erişilen zevk, müşâhede ve marifet gibi meseleler bulunmaktadır. Küçük Âşık Efendi risâleye, âdet olduğu üzere hamdele ve salvele ile başlamamıştır. O, “bu abd-i müznib Küçük Âşık Muhammed el-Hâlidî en-Nakşbendî Arapça bilmesem” ifadeleriyle risâleye devam etmiştir. Risâlede dönemin Mısır Hidivi olan Abbas Hilmi Paşa'ya övgüler ve dualar da bulunmaktadır.

3. Risâlenin Muhtevası

Küçük Âşık Muhammed el-Hâlidî'nin risâlesi bazı temel hususlara değinmektedir. Bunlar arasında en dikkat çekici husus sülûk, zikir, müşâhede, mürşid ve Nakşbendî tarikatına müntesiplerin özelliklerini anlatan hususlar olsa gerektir. Şimdi bu konulara değinelim.

3.1. Sülûk

Tasavvuf düşüncesinde sülûk “tasavvuf yoluna girmiş kişiyi Hakk'a

vuslata hazırlayan ahlaki eğitim” olarak ifade edilmektedir.¹⁸ Bu eğitim içerisinde başta farz ibadetler bulunmaktadır. Ardından nafileler ve nefsin terbiye edilmesi için riyazât ve mücâhede gibi hususlar gelmektedir. Seyru sülûkün temelinde kötülüklerin menbaı nefsin terbiye edilmesi ve ondan kaynaklanan kötülüklerin giderilmesi yer almaktadır.¹⁹

Küçük Âşık Muhammed el-Hâlidî'ye göre sülûkün belirli şartları vardır. Bunlar arasında devamlı abdestli olmak ilk şarttır. Buna ilaveten az yeme, az uyuma, az konuşma gibi riyazâta dâhil olan koşullar ve “çokça zikredin” âyet-i kerîmesi gereğince zikir yer almaktadır.²⁰ Ona göre seyru sülûkte dikkat edilmesi gereken önemli bir konu daha vardır ki sâlik asla dedikodu etmemelidir.²¹ Sülûke konu olan uygulamalardan birinin zikir olduğunu söylemiştik. Esasında zikir bütün tasavvuf tarihinin en önemli kavramlarından biridir. Zikrin her halde ve bütün vakitlerde uygulanabilirliği sûfilerin vaktin en küçük birimini dahi kaçırmamasını sağlamaktadır. Dolayısıyla ârifler için gıda olarak kabul edilmektedir.²² Biz de söz konusu meseleyi ayrı bir başlıkta ele almak yerine burada değerlendireceğiz.

Küçük Âşık Muhammed, hem seyru sülûkün önemli bir dinamiği olan hem de bütün tarikatların üzerinde ittifak ettiği zikir konusunda bazı bilgiler vermektedir. Nakşibendî tarikatında zikir hafî olarak icra edilmektedir. Küçük Âşık Muhammed de risâlesinde bunu teyit etmektedir ancak o, ehl-i aşka cezbenin de lazım olduğunu söyler.²³ Böylece zikrin hafî olmasında katı bir tutuma sahip olmadığı ifade edilebilir.

Küçük Âşık Muhammed el-Hâlidî, sülûk sürecinde önemli bir yere sahip zikrin farklı türlerine değinmektedir. Bunlardan birincisi istiğfar-

¹⁸ Hasan Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 205.

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Yakup Pekdoğan, *Tasavvuf Düşüncesinde Marifet* (İstanbul: Hikmetevi Yay., 2021), 128-169; Bireysel ve toplumsal fesadın kaynağı olarak nefis için bk. Duran Ali Yıldırım, “Âyetler Işığında Bireysel ve Toplumsal Fesad Sebepleri”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (2016), 135-139.

²⁰ Küçük Âşık, *Miftâh (Y)*, 14442, vr. 2b.

²¹ Küçük Âşık, *Miftâh (Y)*, 14442, vr. 2a.

²² Ebü'l-Kâsım Zeynülsîlâm Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* (Cidde: Dârul-Minhâc, 2017), 184, 499, 501; Pekdoğan, *Tasavvuf Düşüncesinde Marifet*, 165.

²³ Küçük Âşık, *Miftâhu kenzi'l-esrâr (M)* (Mısır: Bulak Matbaası, 1288), 11.

dır. İstiğfar bağışlanma talebinde bulunmaktır ve günlük virdler arasında yer alır. Müellifimize göre istiğfar sülûkün ilk evresinde yer alır ve kalbi temizlemenin yolu buradan başlar.²⁴ Bunun ardından Küçük Âşık Muhammed Nakşbendî tarikatının şeyhlerinin zikirdeki usullerinden bahsetmektedir. Şeyhin ifade ettiği zikirler Nakşbendî tarikatındaki sülûk sürecinde tavsiye edilen ism-i zât ve nefy u isbât zikridir.²⁵ Ona göre sâdât-ı Nakşbendiyye önce “Allah” zikrini müridlerine tavsiye etmektedir. Sonrasında Küçük Âşık Muhammed nefy u isbâtı zikrin üçüncü çeşidi olarak zikreder. Nefy u isbât şudur: “Kelime-i tevhidin “Lâ ilâhe” (Allah yoktur) kısmına nefy, “illallah” (ancak Allah vardır) kısmına ispat denilir.”²⁶ Küçük Âşık Muhammed’e göre nefy u isbât zikri hem vücutta bulunan hem de nefiste yer etmiş bütün kötülöklere çaredir. Bu zikir menfilikleri ortadan kaldırır ve sâlik için perde olan her şeyi yok eder.²⁷ Şunu da zikretmek gerekir ki Şeyh Küçük Âşık zikrin nasıl yapılacağına dair ayrıntılı bilgi vermemektedir.

Bütün bu zikirlerin Nakşbendî sülûkünde önemli bir yeri vardır. Küçük Âşık Muhammed zikri faziletli ibadetler arasında değerlendirerek bu konuya değinmektedir. Zikirlerin içerisinde özellikle “Allah” zikriyle nefy u isbât zikri başat bir rol oynamaktadır. Bunlar, sülûk sürecinde kalbi temizleyen ve ileride de bahsedeceğimiz gibi muhabbete ve marifete yol açan bir konuma sahiptirler. Söz konusu zikirler Küçük Âşık’a göre kişinin istidadına göre ayarlanmalıdır. Kimi zaman tek tek bu zikirler müridlere tavsiye edilirken kimi zaman da adı geçen iki zikir beraber de tavsiye edilmektedir.²⁸ Dolayısıyla müridlerin nefis terbiyesinde toptancı yaklaşım değil bireylerin farklılığı dikkate alınarak bir çözüm yolu ortaya konulmaktadır.

Risâlede zikredilen zikir çeşitlerinden sonuncusu ise zikir-i sultânîdir.²⁹

²⁴ Küçük Âşık, *Miftâh (Y)*, 14442, vr. 2b.

²⁵ Konuyla ilgili bk. Halil İbrahim Şimşek, *Osmanlı’da Bir Müderris Süfi: Muhammed Hâdimî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* (İstanbul: Hikmetevi Yay., 2016), 127; Çoban, “Telif ve Teklif, 133-176.

²⁶ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabcacı Yay., 2012), 191.

²⁷ Küçük Âşık, *Miftâh (Y)*, 14442, vr. 2b-3a.

²⁸ Küçük Âşık, *Miftâh (M)*, 9.

²⁹ Sultânî zikir: “Mürid zikir esnasında sükûnetle oturarak letâif-i hamse (sol memenin altında kalp, sağ memenin altında ruh, sol memenin üstünde sır, sağ memenin üstünde hafî, göğsün

Küçük Âşık Muhammed'e göre bu zikir türü de sülûk eden kimsenin kalbine ve bütün vücuduna zikrin etki etmesiyle meydana gelir. Şeyhe göre burada müşâhede ile bu zikrin etkisini ayırt etmek gerekir. Muhtemelen müşâhede ile sultânî zikrin mahiyeti hakkında bir karışıklık gündemdedir ya da Küçük Âşık bu minvalde etrafından bir izlenim edinmiş olabilir. Ona göre müşâhedede in'âm-ı ilâhî ve Allah'ta fânî olma söz konusudur. Ancak zikir-i sultânî için böyle bir şart risâlede mevcut değildir.³⁰

Küçük Âşık Muhammed'in zikirle ilgili farklı bir tasnifi daha bulunmaktadır. Bu tasnifte üçlü bir şema ortaya çıkar. Birincisi kalbi zikirdir. Buradan yükselerek letâif zikrine geçer ki nihayetinde bütün vücudu nur olur. Sonuncusu ise nefy u isbâtıdır. Sâlik bununla kendisindeki örtüleri kaldırır ve müşâhedeye erişir.³¹ Nihayetinde Küçük Âşık Muhammed'in düşüncesinde zikrin yeri büyüktür. Buna ilaveten her vakitte uygulanabilirliği sayesinde zikir, seyru sülûk sürecinde büyük bir yer edinmiştir.

3.2. Şeyh

Tasavvuf düşüncesinin önemli kavramlarından biri şeyhtir. Şeyh müşşid, pîr, ârif ve velî gibi kavramlarla ifade edilmektedir. Tasavvuf düşüncesinde şeyh "bir tarikata intisap ederek seyru sülûkünü tamamlayan ve şeriat, tarikat, hakikat ilimlerinde yüksek dereceye ulaşan kimsedir."³² Bahsi geçen kimseler irşada ehil kabul edilmektedirler. Kendilerinin aynı süreçlerden geçmesi, terbiyesiyle meşgul oldukları sâlikler için ortaya çıkabilecek istenmeyen durumların çözümü için etkili kabul edilmektedir. Ebû Ali Dekkâk (öl. 465/1072) bu konuya dikkat çeker ve kendi başına yetişen sâlik için şu uyarıda bulur: "Bir ağaç,

ortasında ahfâ) üzerinde yoğunlaşır. Seyru sülûk sürecinde kalpten başlayarak sırasıyla ahfâya kadar bütün latifeler zikre iştirak eder hale gelince iki kaş arasında bulunduğu kabul edilen nefsin de zikre katılmasından sonra bütün beden zikretmesi sağlanır. Buna 'sultânü'l-ezkâr / zikir-i sultânî' adı verilir." bk. Reşat Öngören, "Zikir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2013), 44/411.

³⁰ Küçük Âşık, *Miftâh (M)*, 10-11.

³¹ Küçük Âşık, *Miftâh (M)*, 11-12.

³² Reşat Öngören, "Şeyh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2010), 39/50.

dikicisi olmadan yetişmişse yaprak açar ama meyve vermez. Hakeza bir mürid de kendisine bu yolun âdâbını öğretecek bir şeyhe sahip değilse onun durumu tıpkı bu ağaç gibidir. Bu mürid hevasına uyar ve ondan bir kurtuluş yolu bulamaz.”³³

Küçük Âşık Muhammed sülûk sürecinde şeyhin gerekliliğine çokça vurgu yapmaktadır. Ona göre sülûke kesinlikle bir mürşidle başlanmalıdır. Sülûk sürecinde mürşidin izni, yapılan eylemlerin neticesi açısından daha faydalıdır. Sâlik mürşidinin gözetiminde zikre devam eder ve buna ilaveten murakabeyi düzenli bir şekilde yerine getirirse yüksek derecelere nail olur.³⁴

Şeyhin sülûk sürecinde önemini ısrarla vurgulayan Küçük Âşık Muhammed, mürşid için temel bir şart sunmaktadır. Ona göre şeyh sülûk sürecinden geçmiş ve bu terbiyeyi edinmiş olmalıdır. Zira ona göre seyru sülûke girmemiş biri başka kimseleri terbiye edemez. Ancak şeyh Küçük Âşık, söz konusu meselede bir istisna bulunduğunu kaydeder. Mezkûr istisna tasavvuf tarihinde üveysîlik³⁵ kavramıyla ifade edilmektedir. Meşhur olduğu üzere Nakşbendî tarikatında da üveysî yolla terbiye edilen ve şeyhlik görevini icra edenler bulunmaktadır. Bâyezid-i Bistâmî (öl. 234/848) Cafer es-Sâdik’tan (öl. 148/765), Hasan el-Harakânî (öl. 425/1033) Bâyezid-i Bistâmî’den, Bahâeddin en-Nakşbendî (öl. 791/1389) de Abdülhâlık Gucdevânî’den (öl. 575-617/1179-1220) üveysî yolla terbiye görenler arasındadır.³⁶ Küçük Âşık Muhammed de bir Nakşbendî olması sebebiyle üveysî yolla terbiyeyi ve şeyhliği kabul etmektedir.³⁷ Dolayısıyla bütün bu zikredilenler risâlede şeyhin önemine özellikle işaret etmektedir.

³³ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, 773; Yusuf Akbak, “Yunus Emre Divanında Mürid-Mürşid İlişkisi”, *Tokat İlmîyat Dergisi* 10/1 (2022), 231-239.

³⁴ Küçük Âşık, *Miftâh (Y)*, 14442, vr. 2a, 4b.

³⁵ Üveysîlik: “Herhangi bir şeyhe bağlanmadan, doğrudan Hz. Peygamber’in ruhu ve maneviyatı tarafından irşat ve terbiye edilen veliler. Daha önce yaşamış ve ölmüş bir velinin ruhâniyeti tarafından terbiye edilen ve bu yüzden zahirde herhangi bir şeyhi bulunmayan veliler.” bk. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 369.

³⁶ Necdet Tosun, *Bahâeddin Nakşbend: Hayatı, Görüşleri, Tarikatı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2012), 34, 114-115. Ayrıca bk. Necdet Tosun, “Üveysîlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2012), 42/400-401.

³⁷ Küçük Âşık, *Miftâh (Y)*, 14442, vr. 2b.

3.3. İlâhî Bilgi

Tasavvuf düşüncesinde seyru sülûkünü tamamlayan kimseler Allah Teâlâ'nın iradesiyle ilâhî bilgiye erişebilirler. Bu bilgiye marifet ya da marifetullah denilmektedir. Ancak klasik kaynaklarda söz konusu bilgiyi ifade etmek için farklı kavramlar kullanılmıştır. Bunlar arasında tecellî, müşâhede, mükâşefe ve yakîn gibi terimler de bulunmaktadır.³⁸

Esasında Küçük Âşık Muhammed'in ele aldığımız risâlesinin ismi bize ilâhî bilgiye yönelik bir içeriğinin bulunduğunu hissettirmektedir. Doğrusu risâlenin girişinde ve birçok yerinde şeyh de bu konuya değinmiştir. Küçük Âşık Muhammed'e göre eğer sâlik, Nakşbendî tarikâtı usûlüne göre zikre devam ederse kendisinde müşâhede hali ortaya çıkabilir ya da ilâhî tecellî kalbine nazil olabilir.³⁹ Şeyhe göre sâlik önce müridinden izin almalıdır. Daha sonra istiğfar ederek sülûke başlamalı ve nefsinin kirliliğini her şeyden temizlemelidir.⁴⁰ Küçük Âşık Muhammed başka bir yerde zikrin bütün vücuda etkisini "ten zekatı"⁴¹ olarak zikreder ve ona göre zengin bir mürid hem mal hem de ten zekatını verirse derecesi yükselir. Kendi hayatında kötülüğe götürecek kapılar kapanır ve iyilikleri artırmak için fırsatlar önüne çıkar. Nihayetinde şeyhe göre bu duruma erişen sâlikte tecellî zuhur eder.⁴²

Küçük Âşık Muhammed ilâhî bilgiyle ilgili bazı hususlara da değinmektedir. Bunlardan ilki, ilâhî tecellînin mahiyetine yöneliktir. Ona göre ilâhî tecellî, gizli bir şimşek gibidir. Bu şekilde sâlikin kalbine gelir.⁴³ O, bir başka ifadesinde de müşâhede açıklamaktadır. Ona göre su içindeki güneş nasılsa müşâhede de sâlikin kalbinde öyledir.⁴⁴ Şeyh Efendi ilâhî bilgi ile tevhid arasında da bir ilişki kurar. Ona göre tev-

³⁸ Bk. Pekdoğru, *Tasavvuf Düşüncesinde Marifet*, 72-125; Kavramların anlamları için bk. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (Ankara: Otto Yayınları, 2014), 282, 352, 480, 532.

³⁹ Küçük Âşık, *Miftâh (Y)*, 14442, vr. 1b, 2a.

⁴⁰ Küçük Âşık, *Miftâh (Y)*, 14442, vr. 2b.

⁴¹ Küçük Âşık Muhammed, ten zekatını Kaf suresinin 16. âyetine "Biz ona şah damarından daha yakımsız." mazhar olmakla açıklamaktadır. Başka bir bilgi vermemektedir. Küçük Âşık, *Miftâh (Y)*, 14442.

⁴² Küçük Âşık, *Miftâh (Y)*, 14442, vr. 4a, 4b.

⁴³ Küçük Âşık, *Miftâh (Y)*, 14442, vr. 2b.

⁴⁴ Küçük Âşık, *Miftâh (M)*, 10-11.

hidin biri havas bir de avam ya da zâhir olmak üzere iki çeşidi vardır. Tevhid-i zâhir tasdikten ibarettir ve bütün Müslümanların kabul ettiği tevhid bu olmalıdır. Tahkike ulaşılmış tevhide yani ism-i zât ve nefy u isbât zikriyle birlikte sâlikte müşâhede halinin ortaya çıkmasına tevhid-i havas denilmektedir.⁴⁵ Böylece sâlik tevhide konu olan şeylerin hakikatini idrak eder. Bu idrak, nasların ortaya koyduğu tevhid anlamını akli süreçlerden geçirerek elde edilmiş değildir. Sûfîlerin seyru sülûk sonucunda müşâhede halinde görerek veya tecellî ya da ilham ile ortaya çıkan bir idrak şeklidir.

Şeyh Efendi tecellînin çeşitlerinden de bahsetmektedir. Ancak bunların mahiyetine yönelik bir açıklama sunmamaktadır. O, risâlesinde ehadiyet tecellîsi ve ma'yyet tecellîsinden bahsetmektedir. Bu iki tecellîde önce ehadiyyet tecellîsi sonra da ma'yyet tecellîsi gelir. Küçük Âşık'a göre ma'yyet tecellîsi ancak "Allah bizimle beraberdir (Tevbe 9/40)" âyetine mazhar olmakla bilinebilir.⁴⁶ Bununla irtibatlı olarak şeyh Küçük Âşık, ilâhî bilginin ifade edilmesine de değinmektedir. Tasavvufun kuruluş döneminde söz konusu bilginin ifade edilmesine yönelik sûfîler bazı teoriler öne sürmüşleridir. Bunlar arasında ilâhî bilginin ifadesini imkânsız görenler, açıklanmaması için bazı gerekçeler sunanlar, dilin imkânsızlığı ve bu bilgiye ehil olmama gibi hususlar yer almaktadır.⁴⁷ Küçük Âşık Muhammed de ilâhî bilgiyi ancak hal sahiplerinin bileceğini söyler. Bu bilginin açıklanması ya da tarif edilmesi ise mümkün değildir.⁴⁸ O, ayrıca sır olarak isimlendirdiği ilâhî bilginin ifşa edilmemesi için de uyarıda bulunmaktadır.⁴⁹ Küçük Âşık Muhammed'e göre ilâhî bilginin sonucunda bazı durumlar ortaya çıkmaktadır. Muhabbetullah bunlardan biridir. İlâhî tecellî kalbe gelince muhabbet artar ve kalpte masivaya dair bir iz kalmaz. Buna ilaveten sâlik istikametten taviz vermez.⁵⁰

⁴⁵ Küçük Âşık, *Miftâh (M)*, 9; Tevhidin farklı çeşitleri için bk. Yusuf Turan Günaydın, "Ali Behcet Efendi ve Risâle-i Ubeydiyye-i Nakşebendiyye'si", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 7/17 (2006), 233.

⁴⁶ Küçük Âşık, *Miftâh (Y)*, 14442, vr. 3b.

⁴⁷ Bk. Pekdoğru, *Tasavvuf Düşüncesinde Marifet*, 219-228.

⁴⁸ Küçük Âşık, *Miftâh (Y)*, 14442, vr. 2b, 3a.

⁴⁹ Küçük Âşık, *Miftâh (Y)*, 14442, vr. 3b.

⁵⁰ Küçük Âşık, *Miftâh (Y)*, 14442, vr. 2b, 3a.

Son olarak Küçük Âşık Muhammed Allah Teâlâ'nın hakikatine yönelik bir değerlendirmede bulunur. Ona göre Allah'ın bir benzeri yoktur ve makamı ne olursa olsun hiçbir kimse O'nu idrak edemez.⁵¹ Şeyhin bu görüşü de erken dönem sûfilerinkiyle benzerdir.⁵²

3.4. Nakşbendîlik'e Ait Kavramlar ve Nakşbendîlik Vurgusu

Nakşbendî tarikatı gün yüzüne çıktıktan sonra kendi eserlerini ve kendi kavramlarını çıkarmaya başlamıştır. Nakşbendîlikle ilgili birçok kavram bulunmaktadır ancak biz sadece Şeyh Küçük Âşık'ın risâlesinde değinilenlere yer vereceğiz.

Söz konusu kavramlardan ilki vukûf-ı kalbîdir. Şeyh Küçük Âşık Muhammed'e göre vukûf-ı kalbî,⁵³ Allah zikri esnasında ara ara "Allâhümme ente maksûdî ve rızâke matlûbî/Allah'im maksadım sensin ve senin rızanı istiyorum" diyerek kalpte Allah'ı mülâhaza etmektir. Ona göre lafza-i celâli söylemeye "yâd-kerd",⁵⁴ "Allâhümme ente maksûdî ve rızâke matlûbî" söylemeye de "bâz-geşt"⁵⁵ denir. Küçük Âşık Muhammed rabıtaya dair de bir açıklama sunmaktadır. Ona göre rabıta⁵⁶ şu şekilde icra edilir: Kişi kibleye yönelip ters teverrük şeklinde oturarak gözler kapalı şekilde iman kaynağı kalbe teveccüh edecek, ardından 25 kere "estağfirullah", sonra Fâtîha ve üç İhlâs sûrelerini okuyarak sevabını Şâh-ı Nakşbend'e bağışlayacaktır. Sonra ölümü te-

⁵¹ Küçük Âşık, *Miftâh (M)*, 10.

⁵² Bk. Ebû Nasr Serrâc et-Tûsi Serrâc, *el-Lüma'* (Mısır: Dâru'l-Mukattam, 2017), 98.

⁵³ Vukûf-ı kalbî: "Nakşbendiyye'nin rabıta, zikir, murâkabe, hıfz-ı nispet ve sohbet-i şeyh gibi altı esasından biridir. Sâlikin her çeşit bağdan, bilinen, düşünülen, hâtır ve hayalden geçirilen her türlü fikir, hayal ve histen tecerrüd edip tam bir teveccühle kalbine teveccüh etmesine, sonra basiret gözüyle kalbin hakikatine, nazarını yoğunlaştırmasına ve bu suretle kalbinde ilahi sırların zuhur etmesini beklemesine" denir. Bk. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 382.

⁵⁴ Yâd-kerd: "Murakabe mertebesine ulaştıktan sonra sâlikin lisanla belli sayıda nefy ve ispatı zikretmesine" denilir. Bk. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 385; Burada şunu zikretmek gerekir. Küçük Âşık Muhammed, yâd-kerd için lafza-i celâl zikredilir der. Ancak kaynaklarda nefy u isbât zikri belirtilmektedir. Bk. Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 292-293.

⁵⁵ Bâz-geşt: "Nakşbendiyye tarikatında sâlikin gönül diliyle kelime-i tevhidi zikrederken dil ile de "İlâhî ente maksûdî ve rızâke matlûbî/ya İlâhî maksadım sensin, talebim senin rızandır" demesidir. Bk. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 69.

⁵⁶ Rabıta: "müridin ruhaniyetinden feyz alacağına inanarak kamil şeyhin suretini zihninde tasavvur etmesidir." Bk. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 289; Ayrıca bk. Necdet Tosun, "Râbıta", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2007).

fekkür edecek (rabıta-i mevt) ve ardından Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'yi göz önüne getirip ondan feyz alacaktır.⁵⁷ Küçük Âşık Muhammed risâlesinde bunlardan başka bir kavrama yer vermemektedir.

Son olarak değineceğimiz konu ise Küçük Âşık Muhammed'in Nakşbendîlerle ilgili bazı övücü hasletleri ön plana çıkarmasıdır. Ona göre şu özellikler Nakşîlere aittir:

1. Resûlullah'ın (as) nuru Nakşbendîlerin kalbine nazil olur.
2. Nakşbendîler Zât-ı Mutlak'ın nuruna aşınadılar.
3. Nakşbendîler Allah Teâlâ'nın feyzine mazhar olmuşlardır.
4. Nakşbendîler marifetullah gibi sırrı ifşa etmezler.
5. Nakşbendî tekkesine kimse kötü düşüncelerle yaklaşmamalıdır. Eğer ki bu şekilde bir davranışta bulunan olursa hali berbat olur.⁵⁸

Sonuç

Küçük Âşık Muhammed, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin Mısır'da bulunan halifelerinden biridir ve burada yöneticilerin kurduğu tekke vasıtasıyla Hâlidîliğin yayılmasına vesile olmuştur. Mısır'da kurulan bu tekke bize aynı zamanda yöneticilerle kurulan iyi ilişkiyi de göstermektedir. Söz konusu tekkede ilmî ve irşadî faaliyetler yerine getirilirken aynı dönemin meşhur sûfîlerinden Ahmed Ziyâuddin Gümüşhânevî gibi simaları da ağırlamıştır.

Küçük Âşık Muhammed'in söz konusu eseri, Nakşbendî tarikatı şeyhlerince yazılan sülûk risâlelerinden kabul edilebilir. Dolayısıyla Küçük Âşık'ı Hâlidî tarikatının şeyhleri tarafından oluşturulan geleneğin bir takipçisi olarak kabul etmek mümkündür. Bu risâlenin ana teması ise farklı konular bulunmakla birlikte sülûk ve sülûkün sonunda erişilen ilâhî bilgidir. Küçük Âşık Muhammed, Nakşbendîlikteki sülûkün nelerden oluştuğuna dikkat çektiği gibi bunlar arasında zikri ön plana çıkarmıştır. Nakşî tarikatındaki ism-i zât ile nefy u isbât zikirlerini hem sülûkün ana umdeleri olarak zikretmiş hem de ilâhî bilgiye erişmedeki

⁵⁷ Küçük Âşık, *Miftâh* (Y), 14442, vr. 5a, 5b.

⁵⁸ Küçük Âşık, *Miftâh* (M), 11-12.

önemini vurgulamıştır. Buna ilaveten sâliklerin istidadı gözeterek bireysel bir terbiye yolunu seçmiştir.

Küçük Âşık Muhammed'in sülûk sürecinde ön plana çıkarttığı bir diğer husus ise şeyh olmuştur. O, şeyhin sülûk sürecinden geçmesini şart koşmuş ancak Nakşîlikte meşhur olan üveysî yolla da terbiye olunabileceğini göstermiştir. Mürid açısından ise şeyhin terbiye edici vasfını dile getirmiş ve rabita gibi konularda şeyhten edinilecek feyze dikkat çekmiştir. Nihayetinde Küçük Âşık Muhammed'in eseri, tarikat içinde bulunanlara yönelik bir nasihat ve yol gösterici özelliğine sahiptir.

Kaynakça

- Akalın, Şükrü Haluk vd. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 2011.
- Akbak, Yusuf. "Yunus Emre Divanında Mürid-Mürşid İlişkisi". *Tokat İlmîyat Dergisi* 10/1 (2022), 221-248.
- Algar, Hamid. "Hâlidiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/295-296. İstanbul: TDV Yay., 1997.
- Algar, Hamid. *Nakşibendilik*. çev. Asım Cüneyd Köksal. İstanbul: İnsan Yayınları, 2007.
- Bağdatlı İsmail Paşa. *Hediyetü'l-ârifin, esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*. İstanbul: Maarif Basımevi, 1955.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Otto Yayınları, 2014.
- Çoban, Ali. "Telif ve Teklif: XVIII. Yüzyıl Osmanlı'sında Nakşibendilik Risaleleri". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 15/31 (2018), 55-75.
- Gül, Halim. "Cerîde-i Sûfiyye'de Hocaşâde Ahmed Hilmi Bey'in Bazı Sûfi Biyografileri". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 1/1 (1999), 107-120.
- Günaydın, Yusuf Turan. "Ali Behcet Efendi ve Risâle-i Ubeydiyye-i Nakşibendiyye'si". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 7/17 (2006), 217-235.
- Hatipoğlu, İbrahim. "Râmûzu'l-Ehâdis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yay., 2007.
- Kavak, Abdulcebbar. *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ve Hâlidî Tasavvuf Geleneğinin*

- Tarihi Gelişim Süreci*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Kubat, Mehmet. *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî: Sûfi Kelamı*. İstanbul: Hikmetevi Yay., 2014.
- Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Zeynülsîlâm Abdülkerîm b. Hevâzin. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2017.
- Küçük Aşık Muhammed el-Hâlidî. *Miftâhu kenzi'l-esrâr (M)*. Mısır: Bulak Matbaası, 1288.
- Küçük Aşık Muhammed el-Hâlidî. *Miftâhu kenzi'l-esrâr (Y)*. Sivas Ziya Bey Yazma Eserler Kütüphanesi, 14442.
- Memiş, Abdurrahman. *Hâlid-i Bağdâdî (Hayatı, Eserleri, Halifeleri)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998.
- Mustafa Fevzi Efendi. *Ahmed Ziyâeddîn Gümüshânevî Menkıbeleri*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2010.
- Öngören, Reşat. “Şeyh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/50-52. İstanbul: TDV Yay., 2010.
- Öngören, Reşat. “Zikir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/409-412. İstanbul: TDV Yay., 2013.
- Pekdoğru, Yakup. *Tasavvuf Düşüncesinde Marifet*. İstanbul: Hikmetevi Yay., 2021.
- Serrâc, Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî. *el-Lüma'*. Mısır: Dâru'l-Mukattam, 2017.
- Şahin, İlhan. “Abbas Hilmi I”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/25. İstanbul: TDV Yay., 1988.
- Şimşek, Halil İbrahim. *Osmanlı'da Bir Müderris Sufi: Muhammed Hâdimi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*. İstanbul: Hikmetevi Yay., 2016.
- Tosun, Necdet. *Bahâeddin Nakşibend: Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2012.
- Tosun, Necdet. “Râbîta”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/378-379. İstanbul: TDV Yay., 2007.
- Tosun, Necdet. “Üveysîlik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/400-401. İstanbul: TDV Yay., 2012.
- Uludağ, Süleyman. “Hallâc-ı Mansûr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/377-381. İstanbul: TDV Yay., 1997.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabcacı Yay., 2012.

- Yıldırım, Duran Ali. “Ayetler Işığında Bireysel ve Toplumsal Fesad Sebepleri”.
Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 7/13 (2016), 123-147.
- Yılmaz, Hasan Kamil. *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Yücer, Hür Mahmut. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2004.